Acta Siculica 2011, 563–592

Barabás Hajnalka

EGY FELVIDÉKI ÜVEGMŰVES ÉS JÁTÉKKÉSZÍTŐ SEPSIBÜKSZÁDON

Bevezető

A Székely Nemzeti Múzeum 2008. december 22-én 18 órától megnyitotta az '56-os terem ajtaját a *„Törékeny haszontalanságok"* kiállítás előtt. A rendezvénnyel a múzeum a neves iparművészre, szobrászra, festőre, üvegművesre, fotográfusra és gyermekjáték-készítőre, a 150 éve született Sovánka Istvánra (1858–1944), valamint a bükszádi üveggyártásra emlékezett.[1] A több mint 100 üvegtárgyat, archív fotókat, rajzokat, festményeket, szobrokat és a 80 évnél idősebb, ma is működő fajátékokat magába foglaló kiállítást két hónapon át lehetett látogatni. A kiállított tárgyak nagy részét Sovánka István *(2. ábra)* készítette: a befejezetlen vázái *(3–4. ábra)*, levélnyomtatói *(5. ábra)*, az irizáló *(6. ábra)*, repesztett felületű *(7. ábra)*, réteges, maratott *(8. ábra)*, zománcfestéses *(9–11. ábra),* szálhúzásos *(12. ábra)* technikával készült üvegtárgyai mellett a sokoldalú művésznek kiállítottuk az eddig ismeretlen szobrait *(13–15. ábra)*, ceruzarajzait *(16–9. ábra)*, Xavier della Gatta két 1818-as festményének másolatát *(20–21. ábra)*, de az egy évvel a bükszádi üveggyárhoz való érkezése után készült *Vihar (22. ábra)* című vásznát és a gyár bezárása után készült *Hegedülő lányka (23. ábra)* című festményét is, amelyen már a háború szomorú zenéje szólal meg, valamint a *Tavasz (24. ábra)* című női portrét.

A tárlatot eredetileg csak az üvegműves Sovánka háromszéki munkásságára szerettük volna koncentrálni, de a kiállítást megelőző kutatásokból hamar kiderült, hogy a neves iparművész valóságos ezermesterré vált Háromszéken, ezért nem hagyhattuk figyelmen kívül Sovánka eddig ismeretlen tevékenységének bemutatását sem. Az előkutatásból arra is fény derült, hogy a bükszádi üvegcsűr *(25–26. ábra)* múltjához több megválaszolatlan kérdés kapcsolódik és még több a bizonytalan és ellentmondásos válasz. A tanulmányt két témakör köré rendeztük: a térségbeli üveggyártás és főképp a bükszádi huta, majd a későbbi gyár történetének rekonstrukciójára, termékeinek áttekintésére, valamint Sovánka István bükszádi éveinek az üveggyártás megszűnése utáni tevékenységére, fotográfiáira, játékaira *(27–29. ábra)* és az eddig ismeretlen és talán utolsó fennmaradt töredékes vázlatfüzetére *(30. ábra)*, amelyet 1927–1929 közötti időszakban írt és ide bemásolt levelei is gazdagítanak.

Sovánkáról tudtuk, hogy sikerei voltak a felvidéki üveggyártásban, és 1907-től Sepsibükszádot is fellendítette itteni hét éve alatt, majd az üveghuta bezárta után, az első világháborút követő években, a család fenntartása érdekében újra kamatoztatni próbálta a Fadrusz Jánossal együtt tanult szobrászati tudását. Azt viszont nem tudtuk korábban, hogy a huta bezárta után rendelésre fából faragott gyertyatartókat *(31–32. ábra)*, lámpákat *(33. ábra)*, levélvágókat *(34–36. ábra)*, íróasztalt *(37. ábra)* és egyéb bútordarabok mellett kisebb szobrokat is készített. Rajzolt, festett és festményeket másolt, fényképeit pedig egy saját készítésű géppel rögzítette, melynek lencséje *(38. ábra)* szintén a bükszádi üvegcsűrben készült. Ezt a fényképezőgépet használta a húszas évek folyamán, az általa tervezett és gyártott gyermekjátékok tárgykatalógusának *(39–45. ábra)* elkészítésekor is, tudtuk meg unokája, Fogarasiné Sovánka Hajnalka vallomásaiból. A játékok forgalmazását főképp Sovánka fia, Rudolf (F. S. Hajnalka apja) és veje, az

[1] Ezúton köszönjük Sovánka István unokájának, a fáradhatatlan Fogarasiné Sovánka Hajnalkának a kiállítás létrejöttében nyújtott önzetlen segítségét. A kiállítást tárgyakkal segítették még Bács Piroska és a bükszádi Mikes Ármin Általános Iskola, ahonnan 30 db Bükszádon készült üvegtárgyat állítottunk ki, a csernátoni Haszmann Pál Múzeumból pedig 16 db tárgyat csodálhattak meg az érdeklődők. Köszönjük azok hozzájárulását is, akik újságfelhívásunkra válaszolva gazdagították a kiállítás üveganyagát: dr. Péter Zoltánné, Ráduly Gitta, József Álmos, Gyenge Gabriella, Bíró Rózsa, Szőcsné Gazda Enikő, Kocsis Mária és Kocsis Sándor. A kiállítás színvonalát emelte Vinczeffy László festőművész, aki restaurálta a Kádár Tibor által 1939-ben, feltehetőleg Bükszádon festett portrét az idős Sovánka Istvánról *(1. ábra)*, valamint Szeles József restaurátor, aki Sovánka játékaiból restaurált, illetve rekonstruált néhányat a gyerekek örömére – a gyerekek a kiállítást kísérő gazdag múzeumpedagógiai program keretén belül kipróbálhatták azok működését. A kiállítás nem jöhetett volna létre Cserey Zoltán történész-muzeológus nélkül, aki nemcsak társ-ötletgazdája volt a kiállításnak, de korábban is foglalkozott ezzel a háromszéki iparral (CSEREY Zoltán 1994), és a kiállítás kapcsán is cikket közölt a *Háromszék* napilap hasábjain Sovánka István munkásságáról (CSEREY Zoltán 2008).

egykori bükszádi üveggyár társbérlője, Császár István segítették. Sovánka fából készült, színes festékkel dekorált játékai sok gyermeket örvendeztettek meg az ünnepek alkalmával, nagyobb városokban és kisebb településeken egyaránt.

A kiállítás címe egy 1951-ben készült Bükszád-monográfia[2] kéziratanyagából származik, amelyben az áll, hogy a bükszádiak az üveget „törékeny haszontalanságnak" tartották. Érthető, hogy a lakosság emlékeiben nem egy felhőtlen emlékkép él az üveggyártás idejéről – s talán épp ennek köszönhető történetének feledésbe merülése is –, hiszen nem volt könnyű mesterség, sok áldozatos munkát követelt, mind a fakitermelésben, hamuzsírgyártásban, mind pedig a homok és a kész termékek szállításban, illetve az olvasztók körül dolgozó emberek részéről. Az első világháború teljességgel megszüntette a bükszádi és egyben a térségbeli üveggyártást, és egyre kevesebbet tudunk a századfordulón még virágzó bükszádi üvegművességről, így a kiállítás is kevés hiteles, az üvegműves mesterséghez vagy a helyi üveggyártáshoz kapcsolódó tárgyat tudott felsorakoztatni. Ebben Mikes Árminnak is nagy szerepe volt, hiszen a háború kitörése után két vagon fából és vasból készült öntőformát és szerszámokat adott el, majd 1916–1917-ben a gyár kéményét is lebontották,[3] és a huta épületének faanyagát a háromszéki Angyalos község vásárolta meg, iskolát akartak belőle építeni – emlékeznek a bükszádi lakosok.

A bükszádi hutáról nem maradtak fenn termékkatalógusok, hutaleltárak, jegyzőkönyvek.

A tanulmány több-kevesebb sikerrel keresi a választ arra, levéltári és egyéb forrásoka alapozva (iparkamarai jelentések, az egykori hutaalapító Mikó család levéltára), hogy mikor kezdődött itt az üveggyártás, hol voltak a huták, mikor költöztették egyik településről a másikra, egyáltalán az érintett települések vagy a huta jött-e létre először, kik voltak a tulajdonosok, bérlők. Ha a kutatás régészeti ásatásokkal is kiegészül a közeljövőben, bizonyára még bővítheti ismereteinket, hiszen az időben utolsó hutaépületből sem látható ma már semmi *(46. ábra)*, mindössze az irodaépület *(47. ábra)* maradt fenn az épületegyüttesből.

Sovánka István János életútja és hagyatéka

Az üvegművész Felvidéken, Liptószentmiklóson született, 1858. december 26-án, földműves szülők gyermekeként,[4] és 1944. február 23-án, 86 éves korában hunyt el Sepsibükszádon. Sírja a sepsibükszádi temetőben látható, kőből faragott síremlék *(61. ábra)*. Pályája kezdetén Zayugrócon járt iskolába, melyet egy Hann nevű németajkú tanár vezetett. Már iskolásként kitűnt tehetségével, amikor életnagyságban lerajzolta I. Ferenc József császár feleségét, Erzsébet királynét, és a képhez faragott keretet is készített. Ezért pénzjutalmat és egy ködmönt kapott.[5] A szobrászatot 1875 és 1880 között Fadrusz János osztálytársaként tanulta, majd Zala György műtermében folytatta tanulmányait. Az iskola elvégzése után az első munkahelye az a zayugróci műhely volt, ahol sétapálcákat és pipákat faragtak fénykép után, a megrendelő külföldiek arcképével.[6] Ebből a műhelyből már 1881-ben a zayugróci üveggyárba *(62. ábra)* távozott, ahová rajzolóként került át. Itt több mint két évtizeden át alkotott, a gyár tervezője lett, és ehhez a gyárhoz kapcsolják életművének legértékesebb üvegtárgyai is. A zayugróci üveggyárhoz kerülése egyben házasságkötésének éve is. 1881. június 7-én feleségül vette Holkó Herminát *(63. ábra)*, és 8 gyermekük született, akik közül négyen csecsemőkorban meghaltak. A felnőtt gyerekek jó kézügyességet örököltek: Stefánia festett *(64. ábra)*, Rudolf üveggel, később főképp játékok készítésével, forgalmazásával foglalkozott, Hermina *(65. ábra)* hímzett, Károly *(66. ábra)* pedig, aki Budapesten, Brüsszelben, valamint Párizsban tanult, elismert festőművész és szobrász lett Németországban.[7]

Sovánka életében sorsdöntő esemény lehetett a kolozsvári Mátyás-szoborpályázat,[8] mert már rég a zayugróci üveggyár tervezője, amikor 1893-ban, hódolva első szerelmének, a szobrászatnak, részt vett ezen a pályázaton. Mint ismeretes, a pályázatot végül Fadrusz János nyerte meg, de a hét pályázó közül Sovánka pályamunkáját pénzjutalom mellett kedvező bírálattal is illették 1894 májusának első hetében a *Kolozsvár* és az *Erdélyi Híradó* hasábjain. Kudarcnak könyvelhette el teljesítményét, mert ezután az üvegművességnek szentelte élete nagy részét. A monumentális térplasztika kudarca irányította útját az üvegművesség felé, és ezt a váklasztását végül nem kis siker koronázta.

[2] SZENTÁGOTAI Árpád 1951.

[3] A gyár kéményének tégláiból az egykori teleppel szemközti telek kapufrontján kb. 2 m-es kerítést készítettek. Ez is romos állapotban van, de anyaga tárgyi emléke az egykori, hőálló téglákból épült kéménynek.

[4] Azt, hogy Sovánka István örökbefogadott gyermek lett volna (BUNTA Magda – KATONA Imre 1983, 118), cáfolják mind Sovánka unokája, Fogarasiné Sovánka Hajnalka, mind pedig a házasságlevelek, anyakönyvi kivonatok. Itt köszönném meg Kocs János segítségét, a családdal kapcsolatos adatok és a családfa elkészítésében nyújtott felbecsülhetetlen munkáját.

[5] Unokája, Fogarasiné Sovánka Hajnalka szíves közlése.

[6] Mint az előző jegyzet.

[7] Mint az előző jegyzet.

[8] BUNTA Magda – KATONA Imre 1983, 119.

A felvidéki üveghuták közül a zayugróci volt a legfejlettebb, és technikai felszereltségében is a térség gyárai fölé emelkedett. A gyár termékei világszerte ismertek voltak: Oroszországba, Japánba, Franciaországba, de még Észak-Amerikába is eljutottak a Schreiber-gyár üvegei. Sovánka ebben a gyárban tehát kedvező feltételek mellett dolgozhatott, európai színvonalú üvegművészeti termékek előállításán. Első nagy sikerét 1896-ban, a millenniumi kiállításon érte el, az öt részből álló, majdnem két méter magas keresztelőmedencéjével, amelyen a bibliai jelenetek vörös rubinnal pácoltak. Ez ma is a budapesti Iparművészeti Múzeum egyik féltve őrzött kincse. Az üzem tulajdonosának, az osztrák Josef Schreibernek 1902-ben bekövetkezett halála után nem maradt sokáig Zayugrócon, mert 1904-ben már az Egyesült Magyarhoni Üveggyárak Rt. újantalvölgyi gyárában találjuk,[9] de itt sem időzött sokat – alig három évet maradt. Utolsó állomása, Sepsibükszád következett, ahová feleségével és két gyermekével, Rudolffal és Stefániával költözött, míg Hermina lánya Felvidéken, férjével maradt *(67. ábra)*, Károly pedig tanulmányai után Östringenben telepedett le.

Sovánka a Schreiber-gyárban kísérletezve jól alkalmazta a Giergl-műhely, az amerikai Louis Comfort Tiffany (1848–1933) és a francia Emile Gallé (1846–1904) által kidolgozott stílusirányzatok ötvözését, úgy, hogy egyéniesített megoldásokat alkalmazott, felhasználva alkotásaiban a Pantocsek Valentin Leó (1812–1893) nevéhez köthető, színváltó – íriszes vagy irizáló – lüszteres technikát is. Pantocseket[10] a római kori üvegek gyöngyházfénye ihlette arra, hogy a zlatnói manufaktúrában kikísérletezze, majd sikerrel alkalmazza azt, amit a természet korábban már megalkotott: az üvegeken az ásványok okozta elváltozást, azaz a gyöngyházfény mesterséges létrehozását üvegfelületen. Az irizáló üvegek, a színjátszó lüszterbevonatok úttörői között találjuk Sovánka István munkáit is, aki használati és díszüvegeket egyaránt alkotott. Sovánka nemcsak új üvegtechnikák – pl. a már említett íriszes, az intarziás, a réteges, az ún. kámeaüveg – alkalmazásával ért el kiemelkedő sikereket nemzetközi viszonylatban is, hanem változatos és egyedi formakincsével is. Munkáiban ötvözte a historizáló, magyar népies stílust a szecesszió formajegyeivel, egyfajta romantikus-nemzeti díszítésű tárgyakat alkotott, de hatott rá a reneszánsz és a barokk mintakincs is. A barokk színvilága a kevés fennmaradt festményén is megmutatkozik; saját ihletésű festményeiről visszaköszön mind a mély vallásosság, mind pedig a profán naivság a portrék szerkezetében és érzelmi sugárzásában *(68–70. ábra)*. Festészete hasonlatos üvegművészetéhez: nincs egység, sok téma, sok kontinens művészete érdekelte, és kísérletezett folyamatosan, mind a technikával mind pedig a színek, tónusok világával, ecsetkezeléssel. Megihlette a mindennapi élet, egy vallásos áhitattal feltöltött, ragyogóan sugárzó női arc vagy éppen a mélabús arc, de a speciális helyzetek (pl. *A süketek jelbeszéde*) sem kerülték el figyelmét. Akár egy viharos táj, akár századfordulón divatos japán metszetek *(71. ábra)*, mind témák, kísérletezési lehetőségek voltak festészetében.

A 20. század első éveiben üvegművészetével rendszeres résztvevője a rangosabb kiállításoknak, ahol jelenléte nemcsak pozitív visszhangot váltott ki, de több alkalommal jutalomban is részesült munkája. 1902-ben a torinói világkiállításon bemutatott munkáival „Diplome de merit"-t nyert; 1904-ben a Saint Louis-i világkiállításon aranyéremmel tüntették ki, miközben ugyanabban az évben a hagyományos budapesti karácsonyi tárlaton irizáló üvegekkel is jelentkezett. Sikereinek újabb állomása Milánó volt, ahol 1906-ban aranyéremmel jutalmazták munkáit,[11] majd feltehetőleg már az év végén Sepsibükszádra költözött családjával, és ezt követően teljesen elzárkózott a szakmai kihívások és a művészi megmérettetés elől, nem jelentkezett többé világkiállításokon.

Bükszádi éveiben újabb üvegmanufaktúra jó nevéhez járult hozzá: 1907-ben hárman vették bérbe Mikes Ármintól a bükszádi üveggyárat: Sovánka István, Császár István *(72. ábra)* – Sovánka későbbi veje, Stefánia lányának a férje – és Albertini Géza. A termelés irányítói ekkor az a négy tagból álló szakembercsoport, amelyben a vegyész Bolvári Ambrus, a gépész Lénárt József, Schmidt Lajos gravírozó és Sovánka István mint üvegtervező és díszítő működik együtt. A bükszádi gyárban Sovánka idejében metszett, csiszolt, gravírozott, zománcfestett és formába öntött poharak, tejes-, borvizes- és befőttesüvegek, kancsók, korsók, butykosok, kulacsok, bokályok, légyfogók, világítóeszközök, levélnehezékek, ablaküvegek, nagyítók, kalamárisok, tányérok, vázák, gyógyszeres és illatszeres üvegek, ivókészletek készültek. Erdélyben itt készültek a kor esztétikai igényeit leginkább megközelítő díszüvegek a 20. század elején.

A bükszádi hutának az első világháborúval bekövetkező bezárásával kapcsolata az üvegművészettel végérvényesen megszakadt, élete hátralevő éveiben fényképészettel, faszobrok és gyermekjátékok faragásával, festészettel foglalkozott. Kisebb bútordarabokat is készített, illetve használati tárgyakat. A gyertyatartók, sakkbábuk és csillárok mellett ránk maradt egy neoreneszánsz stílusban faragott íróasztal, amelyet

[9] VARGA Vera 2002.
[10] VARGA Vera 1988.
[11] BUNTA Magda – KATONA Imre 1983, 121.

Sovánka egy málnási tanító rendelésére készített, de az nem tudta végül kifizetni. Az íróasztal később Török Áron birtokába került, aki a Székely Nemzeti Múzeumba letétbe helyezte a becses darabot.

Az 1920-as években Sovánka Bükszádon berendezett játékkészítő műhelye a család fenntartását szolgálta. Megrendeléseket az egész országból kapott, főképp a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmával. Székelyföldön kívül (Csíkszereda, Borszék, Gyergyószentmiklós, Marosvásárhelyre) játékai eljutottak Temesvárra, Aradra, Szebenbe, Bukarestbe, Segesvárra, Kolozsvárra, Brassóba; még Ploieşti-en, Câmpinán és Lupényben is nevelkedtek Sovánka játékain gyerekek. A hintalótól a hintalúdon és keréken gördülő cicán át a borvizes üvegeket szállító szekérig, avagy a „Guruló Gusztitól" a több kocsis vonatig a piaci igények és a játékokat kitaláló, tervező ötletessége határozta meg a játékok sokféleségét *(73–78. ábra)*. A legtöbb játékot úgy készítette el, hogy azok mobilisak voltak: a végtagjait mozgatta a bohóc ha a gyerek meghúzott egy madzagot *(79. ábra)*, vagy a libáit terelő lányka vesszője és a libák szárnya egyszerre mozgott, amikor a kerekekre szerelt játékot – szintén madzagon – húzta a vele játszó gyerek *(80. ábra)*. A játékkészítő Sovánka *(81. ábra)* is ugyanaz a szerény, de furfangos művész maradt, mint aki volt ünnepelt üvegtervező korában: kivitelezésében igényes, egyéni stílusban alkotott kevés, de szép és jó minőségű, kifogásolhatatlan portékákat. 1928-ban így írt egyik türelmetlen megrendelőjének: „Nekem nincs gyáram, csak egy játékáruműhelyem, amelyben elsőrendű gyermekjátékok készülnek fából". A fajátékok gyártásának hagyományát a második világháború után Sovánka István fia, Rudolf *(82. ábra)* éltette tovább, aki Árkoson a Glória-borvíztöltődének működtetése mellett készítette tovább a – Bükszádon már jól bevált – játékféleségeket, igaz kiegészítve a korok divatáruival. A műhely később rövid ideig Sepsiszentgyörgyön is üzemelt.

A Székely Nemzeti Múzeumba 1936-ban került be a legtöbb Bükszádon készült üvegtermék. Ezek között sok a Sovánka István által készített, illetve adományozott üvegtárgy, de van olyan is, amelyet felesége, Holkó Hermina, lánya és annak férje, Császár István adományoztak. Itt találjuk Császár István „söröspoharát", az adományozó monogramjával – ez szintén a bükszádi gyárban, Sovánka idejében készült *(83. ábra)*. Az adományok mellett találunk megvásárolt tárgyakat is, ezek között van olyan, amely Sovánka Bükszádra való érkezése előtt készült, és a gyár tárgytörténetét gazdagítja. Mindezek és a család leszármazottainak tulajdonában lévő üvegtárgyak bizonyítják, hogy Sovánka Bükszádon is készített réteges, maratott, matt felületű üveget, de van olyan is, amelyet minden bizonnyal Zayugrózról, esetleg az újantalvölgyi gyárból hozott magával. A kiállításban megjelentettük a mindennapi használatra szánt, nagyobb sorozatban készült, színes zománcfestésű, gravírozással, virágornamenssel díszített ívókészletek mellett a matt vagy épp fényesre csiszolt, réteges, maratott vagy íriszes felületű, illetve repesztett felületű virágvázákat, lámpákat is. Sovánka üvegmunkáin visszaköszön a természet, a növények világából is ihletődik, a tájábrázolás mellett a falusi élet mindennapja is megjelenik, nemcsak vázlatrajzain, festményein, de elég, ha csak az egyik befejezetlen vázáját figyeljük meg: ezen egy libacsordát ábrázolt *(84. ábra)*. A Sovánka-kiállítás látogatói több mint 100 üvegtárgyat, archív fotókat, rajzokat, festményeket, szobrokat és 80 évnél idősebb, ma is működő fajátékokat *(85. ábra)* tekinthettek meg. Nagyrészüket Sovánka István készítette, illetve a művész mindennapjaihoz kapcsolodó tárgyak voltak. Az irizáló, réteges és zománcfestéses üvegtárgyak mellett a sokoldalú művész ceruzarajzait, eddig ismeretlen szobrait, két 1818-as Xavier Della Gatta-festmény másolatát és a bükszádi üveggyár bezárása után készült *Hegedülő lányka* című festményt is kiállítottuk, ez utóbbin a „háború zenéje" szólal meg egy szalmakalapos, rózsaszínű ruhában ábrázolt kislány hegedűjén.

A sokoldalú művészt a kortársak jól ismerték és elismerték, de művészete mindmáig nem részesült megfelelő méltatásban, összegzésben. Ehhez hozzájárult a rá jellemző szerénység, a költözések, leszármazottjainak szétszóródása a nagyvilágban.

Sovánka utolsó vázlatfüzete, bemásolt levelekkel[12]

Sovánka Istvánról tudjuk, hogy még zayugróci éveiben naplót vezetett, és a levelezés is fontos szerepet játszott életében, ezúton tartotta fenn több baráti és hivatalos kapcsolatát. Az alább ismertetett, 26 × 21 cm-es füzetke ma Fogarasiné Sovánka Hajnalka (Sovánka István Rudolf nevű fiának lánya) tulajdona, akinél fellelhető még jónéhány lapokra és laptöredékekre rajzolt minta is *(86–88. ábra)*, köztük olyanok, amelyeket síkü vegre tervezett *(89–90. ábra)*, és amelyekből egyik a maratás előtti fázisban maradt meg. Az unoka elmondása szerint volt még egy vázlatfüzete a nagyapjának, amely csak a rajzaival volt tele, de az elkallódott a „sok ide-oda költözködésben". Az itt tárgyalt füzet anyaga talán az utolsó, és az egyetlen, amely előkerült, és Sovánka munkásságához, bükszá-

[12] A füzetben található levelek betűhív átiratát lásd a *Melléklet*-ben.

di éveihez kapcsolható. Bár ez is hiányos, több tucat lapot kitéptek belőle, és előlapjának alsó felét levágták, mégis fontos töredék.

A füzetben két kézírás különíthető fel. Az egyik Sovánka Istváné, a másik a vejéé, Császár Istváné. A levelek mindig új oldalon kezdődnek, tintaceruzával írtak, de a rajzokhoz grafitceruzát használtak. A 36 oldalas füzetben 29 levél – zömében Sovánka szignálja –, valamint egy töredékes levél, egy vázlatos feljegyzés bizonyos kapukészítési módokról, és 23 db vázlatrajz, rajztöredék található.

A levelek időrendi sorrendben vannak bemásolva, 1927. július 20. – 1929. március 4. közöttiek. Tartalmukat tekintve főképp üzleti ügyek lebonyolításáról szólnak, a különböző játékok árusításáról, árusok felszólításáról, pénzügyletek intézéséről. Sovánka levélen keresztül „reklámozta" portékáit úgy, hogy időben, jóval az ünnepek – karácsony és húsvét – előtt értesítette a viszonteladókat az új készletről.

Legtöbb kereskedőnek saját készítésű fényképet küldött a játékokról, melyen több játék volt látható, mindegyik külön számozással ellátva, és árajánlat kísérte levélben, hogy megkönnyítse a megrendelő munkáját, így azoknak nem kellett személyesen elutazni Bükszádra, hogy szemügyre vegyék és kiválasszák az újabb megrendelendő játékkészletet. Sovánka játéktermékeit nagyvárosi kereskedők forgalmazták. Sokan drágának tartották a játékokat, és mindig próbálkoztak kedvezményeket elérni, de a művész – érthetően – nem szívesen engedett az árból, inkább visszavette az áruját, amennyiben az sértetlen maradt, de nem kelt volna el. Ilyenkor arra hivatkozott, hogy „az áru elsőrangú, nem vásári áru, nem agyagból préselt áru, hanem kézifaragással előállított, s kis mennyiségben állítottuk elő, s nem igen dicsekedhetik kereskedő ilyen áruval". Mivel külön kiemeli, hogy az áruja „nem agyagból készült", arra gondolhatunk, hogy az agyagtárgyak olcsóbbak voltak, és mindenképp arra enged következtetni, hogy a fából készült tárgyakat, pontosabban játákokat értékesebbnek tartotta a „vásári agyagtermékeknél", annál inkább, mert azok törékenyebbek voltak a fából készült játékainál.

A saját tervezésű és kivitelezésű játékokat levédett termékként árusította. Egy eredeti megmaradt játék alján, a fekete paripán egy pecsétet is felfedezhetünk („TÖRVÉNYTŐL VÉDVE") – játékaira azért is adott ritkán és kevés kedvezményt. Bizonyos esetekben mégis tett kivételt, főképp azokkal a kereskedőkkel, akikkel régebbi kapcsolatot ápolt, és bizalmasabb viszonyban állt, valamint jótékony céllal is adott kedvezményt. Ilyenkor 5, legtöbb 10%-ot engedett az alapárból.

A levelezésből fény derül még néhány értékes információra. A különböző nagyobb városok kereskedőinek neve mellett különleges megrendelőkre is felfigyelhetünk, pl. a marosvásárhelyi plébánosra vagy egy olyan temesvári megrendelőre, aki úgy érti, hogy Sovánkának valóságos „játékgyára" van Bükszádon, több alkalmazottal. Ezt a félreértést Sovánka így tisztázza levelében: „nekem nincs gyáram, csak egy játékáru-műhelyem melyben elsőrendű gyermekjátékok készülnek fából". Bár a *Brassói Lapok*ban hirdeti „játékáru-műhelyét", úgy tűnik, nem volt szüksége nagy reklámra. Minden ismert hirdetést az előfizetett lapban, a *Brassói Lapok* hasábjain közöltek, de az ügyintézésnek ezt az oldalát veje, az egykori hutai társbérlő Császár István végezte. Brassóhoz fűzte még Weiszfeiler és Thrül nevű kereskedőkkel való kapcsolata, valamint a pénzügyeinek lebonyolításával megbízott Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiókja.

Bukarestben Filip Lindenberg, Willy Meller és Alberg & Nadler üzlete is forgalmazta játékait. A bukaresti üzletet nagyrészt fia, Sovánka Rudolf intézte, aki később teljesen átveszi a boltot, és Sepsiszentgyörgyön a Mátyás Király utca 39. szám alatt folytatja a műhelymunkát, egy előkerült árlista szerint a következő játékokat forgalmazva: Csacsi Jancsival, Szélmalom, Kóboros szekér, Homokos szekér, Szekeres nyúl, Taligás nyúl, Hátas ló, Huszár lovon, 3 kerekű nyúl, 3 kerekű ruca, 4 kerekű hattyú, Túk és Kakas.

Nemcsak kereskedők, de könyvesboltok – pl. Librăria Herjenescu Ploieşti – és magánszemélyek is rendeltek játékokat az idősebb Sovánkától. A rendelést személyesen, levélben, de telefonon is le lehetett adni, hiszen Bükszádon is volt már telefonszolgálat, és később Sepsiszentgyörgyön a fia műhelyének számát is tudjuk (162).

A levelek adatokat szolgáltatnak arra vonatkozóan is, hogy egy-egy ünnep alkalmával egy megrendelő 60 000–80 000 lej értékben rendelhetett akkor, amikor egy termék alapára 50 lejnél kezdődött, de volt olyan játék is – pl. a mozdony három kocsival, amely 300 lejbe került, vagy a „francia módszerű hintaló", amely csomagolási és szállítási költségek nélkül 500 lejbe. „...megjegyzem, hogy ezen árak kivételesek, mint ismerősnek" szóltak – áll Sovánka levelében. Sovánka sok esetben a csomagolás költségeit magára vállalta, de a szállítási költségek a megrendelő zsebét terhelték, és azok olyan magasak voltak, hogy nem érte meg visszaküldeni a megmaradt játékokat.

A levelezések magyar és német nyelven zajlottak – egy alkalommal egy bukaresti kereskedő románul válaszolhatott Sovánkának, mert az egy következő levelében arra kéri, hogy maradjanak a német nyelv mellett a levelezésben, lévén, hogy nem igazán beszéli, érti a román nyelvet.

A levelekhez képest a vázlatrajzok sokkal kevesebb információt hordoznak. Nem tudjuk pontosan

datálni őket, de valószínűleg az 1920-as évek második feléből valók. Többségükről nem tudjuk, hogy mihez, kinek készültek, elkészültek-e vagy sem az így vázolt munkák. A füzetben a legelső rajz egy faragott, támlás francia ágy, a következő lehet faragási minta, de akár síküveg mintája. Egy téglalap keretben virágornamentika látható, másokon újságtározó faragott rozettával az oldalán, levélnyitó kés nyele két db (egyik kígyós-madaras, melynek nyele nagyított rajzot ad, és az egész kés kicsiben is le van rajzolva, másik indás virágornamentikát hordoz). A legtöbbjük gyertyatartó rajza: I. egyszáras, tulipános ornamentikával, zömök talppal, a II. szintén virágos-leveles dísszel, a III. egyszáras, virágos-leveles dísszel, a IV. 3 vagy 5 szárúra tervezett, de csak 2 szárat rajzol meg, tulipános, kopjafához hasonló ornamentikával. Három kandeláberrajzot is láthatunk: az elsőnek és a másodiknak csak a felét rajzolja meg, a harmadikat egészen lerajzolja. A kapuleírások mellett kicsiben a kapu részleteiről is készít rajzokat. Különösen érdekes, amint egy L-alakú sétabot fogójának felső részére egy fekvő női aktot tervez, és azt felülnézetből kétszer, különböző tartással, valamint a bot fogóját az alakkal oldalnézetből is felvázolja *(91. ábra)*. A rajzvázlat nagyon nehézkes vonalvezetést, maszatolást, elnagyolt, gyors munkát mutat.

A három legértékesebb rajz a füzet végén található. A szintén grafitceruzával készült rajzok vonalvezetése sokkal határozottabb, kidolgozottabb, elrendezésben is megszerkesztett munka, de ugyanazon kéz rajzai, mint a gyertyatartók vagy a levélvágók. Az egyik egy sziklára ágaskodó kecske *(92. ábra)*, hátterében lombos fa törzsével, dinamikus szerkesztésben. A másik kettő ugyanazt a témát ábrázolja *(93–94. ábra)*: ülő női alak oldalábrázolásban, aki egy füleskancsó, egy nagyobb és egy kisebb cseber társaságában vajat köpül, esetleg valamit tör a térdei közé szorított hosszú, hengertestű edényben. A két rajz között az az eltérés, hogy a második kisebb, hiányzik az előteréből a füles kancsó, de rajzolt hozzá egy egész és egy félig kész tulipánfejet, melynek a középső szirma hiányzik.

A vázlatfüzet Sovánka termékeny és remeket alkotó munkásságához mérten elenyésző töredéknek mondható, mégis értékes abból a szempontból, hogy ízelítőt nyújt az üvegművességet lezárt szakasz után következő pályájának módosulásáról, megélhetést célzó útkereséséről. Emlékkiállításunkban is életének ez a szakasza volt a legszerényebb, de mégis a legemberközelibb. A kiállítás hozadékai között megemlíthető az a tárlat köré rendezett – korábban a múzeumban ismeretlen –, múzeumpedagógiai program, amellyel az óvodások, kis- és középiskolások körét sikerült mozgósítani, kizárólag Sovánka művészetéből és játékaiból merítve – a rekonstruált, mozgó játékoktól az archív játékfelvételeiből készült puzzle-n át a mintás, növényi- és állatmotívumos tárgyaiból és vázlatfüzetéből ihletődve, a kifestősig. Olyan foglalkozásokat sikerült rendezni, amelyeket a múzeum a későbbiekben is jól tudott kamatoztatni, így a Magyar Nemzeti Múzeum által megrendezett Múzeumok Majálisán, 2010 tavaszán vagy a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával ugyanazon év nyarán is. Az sem elhanyagolható, hogy a gyerekek évek elteltével is a Sovánka-féle játékokat keresték a múzeumban, mert „azokkal jó volt játszani". Nem elhanyagolható az az összefogás sem, amellyel a város és a környék polgárai hozzájárultak a kiállításhoz, tárgyaikkal gazdagítva. Köszönet érte minden kedves közreműködőnek!

Melléklet[13]

1.
Bicsád 1927 VII/20
Tekintetes
Szabó József urnak
Borsec

F[olyó]. hó 14-én kelt levelező lapját vettem s leghatározottabban kijelentem, hogy innen a számla szerinti mennyiség be lett csomagolva és elszállítva. Nálam semi nemű idegen alkalmazott nem volt, azt saját magma csomagoltam be, s rendelés szerint ellenőríztem √ jellel.

Másodsorban raktáron semmi nem volt és a rendelés vételekor miután annak szállítása sürgösnek volt jelezve csak annyi darab lett készítve a mennyit Ön rendelt, tehát ez is kizárja a tévedést. Ha tényleg hiány van, vagy útközben, vagy a kicsomagolásnál tűnhetett el.

Miután kereskedelmi szokás szerint a szállítás a Vevő terhére és veszélyére történik, a hiányért semi nemű levonást el nem fogadok s a számla teljes összegének kiegyenlítését követelem.

A madarakra nézve pedig értesítem, hogy azt a legolcsóbban számítottam miután már a rendelésben jelezte Pleschinger úr, hogy a legjutányosabb árban legyen szállítva. Abból nem engedhetek. Ha tehát önnek nem convenial azokat farankó költségmentesen és sértetlenül vissza küldve, visszaveszem.

Tisztelettel,
Sovánka István

2.
Bicsad Oltului 1927 VIII/5.
Tek[intetes].
Pleschinger Gyula úrnak
Gheorgheni
Borsec

Miután a személyes megbeszélésünk szerinti azon ígeretét, hogy az árlap keltétől (VI/18.) számított egy hónapon belül személyesen felkeres, hogy a megbízást perfectuáljuk. Azonban mainapig a Szabó féle rendeléstől eltekintve semmi életjelt nem adott, tisztelettel kérem, vagy személyesen felkeresni, vagy levélben értesíteni szándékáról miután itt az ideje a Karácsonyi rendelések felvételének.

Egyidejűleg b[ecses]. tudomására hozom, hogy a Szabó József Borsec-i rendelése 4.993 Leit tesz ki, melynek fedezeti váltója fhó 12-én esedékes.

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

3.
Bicsad 1927 Aug. 17.
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiakja
Brassó

Szabó Józsefné és Szabó József által aláírt 4.993 Lei értékű váltót, melyet Borsecen lakó Szabó Józsefék a részükre 30 napi hitelre f[olyó]. év VII/12. számla szeirinti áruk szállítási értékének fedezésére adott, s mely esedékessé vált ide mellékelve azon tisztelteteljes kéréssel mellékelem, hogy azt a Banca Crisoveloni Expozitura Borsec Judeţul Neamţ útján Szabóéktól beváltatni szíveskedjenek.

Teljes tisztelettel,
Sovánka István
1drb váltó
ajánlott.

4.
Bicsad 1927. VIII/17.
Tek[intetes].
Pleschinger Gyula
Gheorgheni

F. hó 13-án kelt b[ecses] soraira tisztelettel értesítem, hogy az árak és feltételek a f. év. VI/18-án megadottak maradnak továbbra is érvényben, azon hozzáadással, hogy a rendelés feladásával egyidejűleg 6.000 Leien felüli rendeléseknél a rendelési összeg 1/3 előlegképpen fizetendő.

Kérem értesítését, hogy milyen kilátásokat tapasztalt karácsonyi rendelésekre.

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

5.
Bicsad 1927 Szept. 5én.
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiókja
Brasov.

Hivatkozással Augusztus hó 17-én kelt levelemre tisztelettel kérem értesíteni, hogy a beküldött 4.993 Lei értékű Szabó féle váltóval mi van?

A Banca Crisoveloni Expositura Borsecnek Önök kitöltve küldték-e? Ha kitöltetlenül küldték volna el, kérem tőle visszakérni és kitölteni, s mennyiben Szabóék be nem váltják azonnal avatoltatni, mert miután eddig be nem váltotta arra következtetek, hogy Szabóék roszfizetők.

Ha az összeg befoly kérem azt postán címemre elküldeni.

Szíves értesítésüket várva maradtam

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

6.
Bicsad 1927 Szept. 11.
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiók
Brasov

Szabó József Borsec váltója ellenében beszedett és pénzes levélben küldött 4.880 Lei vételét igazolom.

Teljes tisztelettel
Sovánka István[14]

7.
Bicsad 1927 Szept 11.

Tekintetes
Hegedüs Gyula úrnak
Arad

[13] A Sovánka István unokája által őrzött vázlatfüzetbe másolt levelek és vázlattöredékek. (Betűhív közlés.)

[14] A lap alján grafitceruzával írt rendelés jegyzéke lehet: „8 keret 3 van kész 5 elvive IV/20 Csulak M., 4 tükör ráma 3 elvive IV/20 Csulak M., 2 kecske, 2 tál, 6 fogpiszkáló tarto, 4 gyertyatartó 1-es, 3 gyertyatartó 2-es, 3 papírvágó 3 elvive IV/20 Csulak M."

A Karácsonyi saison közeledtével bátor vagyok az általam gyártott gyermekjátékokat (fából) melyek első rangúak, s melyeknek kivitele Ön előtt ismert miután volt szerencsém Önnek már szállítani, felajánlani.

Az újabb mintákról fényképfelvételeket és árakat kívánatára készséggel küldök.

Szíves válaszát várva maradtam

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

8.
Bicsad 1927 szept. 11.
Judeţul Treiscăune

Tekintetes
Petrovics úrnak
Segesvár

A Karácsonyi saison közeledtével bátor vagyok az általam gyártott gyermekjátékokat (fából) melyek elsőrangúak, s melyeknek kivitele Ön előtt ismert, miután volt szerencsém Önnek már szállítani felajá[nlani]...[15]

9.
Bicsad 1927 szept. 11.
Judetul Treiscaune

Tekintetes
Weindl János úrnak
Sibiú

A Karácsonyi saison közeledtével bátor vagyok az általam gyártott gyermekjátékokat (fából) melyek elsőrangúak, s melyeknek kivitele Ön előtt ismert, miután volszerencsém Önnek már szállítani, ezennel felajánlani.

Az újabb mintákról fényképfelvételekkel és árakkal kívánatára készséggel szolgálok.

Szíves válaszát várva maradtam

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

10.
Bicsád 1927 szept. 11-én
Judetul Treiscaune

Tekintetes
Schuster Emil úrnak
Cluj

A Karácsonyi Saison közeledtével, bátor vagyok az általam fából gyártott gyermekjátékokat, melyek elsőrangúak, felajánlani.

Kívánatára a gyártott játékokról fényképfelvételekkel és árakkal készséggel szolgálok úgyszintén kiviteli mintával.

Szíves válaszát várva maradtam

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

11.
Bicsad 1927 Nov. 4-én
Tekintetes
Weiszfeiler K. úrnak
Brasov

Okt. 30-án személyesen átadott lovak átadásakor adott megrendelésére vonatkozólag tisztelettel értesítem, hogy ujjabi calculatiom folytán is meggyőződtem, hogy az Ön által kívánt 10% engedményt legnagyobb sajnálatomra meg nem adhatom.

Azt Önnek is be kell látnia, hogy az áru elsőrangú, nem vásári áru, nem agyagból préselt áru, hanem kézifaragással előállított, s kis mennyiségben állítottuk elő s nem igen dicsekedhetik kereskedő ilyen áruval.

Kivételesen Önnek 5% adok, készpénzfizetéssel, dacára annak, hogy senkinek nem adtam és nem adok semmi %-ot. A leszállított és kiegyenlített áru után azonban ezen % meg nem adhatom. Mennyiben így Önnek conveniál kérem értesítsen.

Tisztelettel,
Sovánka István

12.
Bicsad 1927 Nov. 17-én
Méltóságos és Főtisztelendő
Jaross Béla apátplébános úrnak
Marosvásárhely

F. hó 2-án kelt n[agy]b[ecsű]. levelére távollétem miatt csak most válaszolhatok és tisztelettel értesítem, hogy én csak fából készítek gyermekjátékokat, kézierővel s nem vagyok abban a helyzetben, hogy bizományba helyezzek el árut, s különben is Karácsony előtt oly sok megrendelésem van, hogy csak legnagyobb megeröltetés mellett, bírok annak eleget tenni.

Mivel azonban ígértem árut és tekintettel a jótékony célra hajlandó vagyok a következő feltétel mellett szállítani:

A szállított árut hitelezem és fizetendő lesz a Congregacio által ez évben rendezendő Karácsonyi bazár befejezése után.

Az árakból 10% engedményt adok, abból az árból amely árban a nagy kereskedőknek szállítom az árut.

Csomagolást önköltségen számítom fel, szállítási költség Önöket terheli.

Megrendelésüket tekintve, hogy árut vissza nem fogadhatok szíveskedjenek körülbelül oly mennyiségre feladni, amennyire kilátások van eladni és ha mégis vissza maradna valami, tekintettel a jótékony célra, remélem ott is akad kereskedő aki azt átveszi Önöktől s ez Önökre is előnyösebb a mai magas szállítási viszonyok mellett, és én is az árut ha most a Karácsonyi saison alatt nem értékesítem kárt szenvedek.

Ha feltételeim megfelelnek szíves értesítését kérem sürgösen arra nézve is, hogy körülbelül mily összeget tenne ki körülbelül megrendelésük, hogy munkámat aszerint oszthassam be, s hogy más rendelések felvételére nézve tájékozhassam magamat.

Kiválasztás végett, vagy személyesen szíveskedjék felkeresni vagy küldök kiválasztás céljából mintákat.

Ezeket ottan tartanák s a rendelés számlázásakor ezeknek értékét is számláznám.

Kiváló tisztelettel,
Sovánka István

13.
Bicsad 1927. XII/17.

Tek[intetes].
Elczner György úrnak
M. Ciuc

[15] A lap alsó része a felétől hiányzik, így a levél is töredékes, de nagyrészt az előbbi levélhez hasonló tájékoztató jellegű sorok hiányozhatnak.

F. hó 12-én kelt b[ecses]. sorait ma vettem kézhez.

Beüléses hintalóval nem szolgálhatok, hanem rendes francia modszerű hintalovat készíthetek. Ezen már 3 éves gyerek is minden veszély nélkül ülhet. Ennek ára itt helyben átvéve, vagyis csomagolás és szállítási költség nélkül, 500 Lei.

A kérdéses mozdonyt 3 kocsival szintén elkészíthetem annak ára 300 Lei.

Az idő rövidsége miatt ha convenial kérem telefonon értesíteni, hogy péntekre, illetve f. hó 23-ra elkészíthessem, miután raktáron semmi áru nincs.

Megjegyzem, hogy ezen árak kivételesek mint ismerősnek.

Teljes tiszteletem,
Sovánka István

14.
Bikszád 1928 I/11[16]

„Brassói Lapok tekintetes
Kiadóhivatala
Brassó

Tisztelettel kérem, a mellékelt apróhirdetést b[ecses]. lapukban közzétenni.

Teljes tisztelettel,
Császár István
Utazót keres %-ra játékáruműhely Bikszád (Jud. Treiscăune)

15.
Bicsad 1928 I/12
Neue Buchhandlung
Reg. Săsesc

Könyveim átvizsgálásánál tapasztaltam, hogy f. hó 7-én esedékessé vált Lei 1086. 50 kiegyenlítést nem nyert.

Tisztelettel kérem annak postafordulatávali szíves kiegyenlítését.

További b[ecses] rendeléseit várva maradtam

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

16.
Bicsad 14 febr. 1928
Judetul Treiscaune
Herrn
Filip Lindenberg
Bucaresti
Str. Smărdan 12.

Beiligend sende ich Ihnen eine fotografie nebst preise von Ostern artikeln und ersuche Sie höfl[ichst]. Wen[n] Sie bedarf davon haben mi(e)r ehestens den auftrag über schreiben.

Gleichzeitig benachrichtige Sie das[s] von den auftrag den Sie meinen Sohn Rudolf gegeben haben einige sorten ich ausführe, den[n] mein Sohn diese nicht erzeugt!

Diese spielwaare werde ich in pa[a]r tage abschicken.

Achtungswohl
Preise pro stück ab fabrik Stefan Sovánka

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	210.	209.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	80.-	70.-

17.
Bicsad 14. febr. 1928
Judetul Treiscaiune
Tek[intetes].
Weindel János úrnak
Sibiú

A húsvéti ünnepek közeledtével van szerencsém ez alkalomra kiválóan alkalmas játékokról fényképfelvételt mellékelni s egyidejűleg t.[isztelettel] kérem b.[ecses] rendeléseivel megtisztelni szíveskedjék.

Árak drbként ab gyár N[ett]o fizetendő 30 napon belül

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	210.	209.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	80.-	70.-

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

18.
Bicsad 14. febr. 1928
Judetul Treiscăune
Tek[intetes].
J. Thrül
Brassó
Str. Vami

Személyes ottlétemkor igéretem szerint mellékelten van szerencsém a húsvéti játékárukról fényképfelvételt mellékelni, s (a)mennyiben ezekből rendelni méltóztatik, kérem b.[ecses] rendelését mielőbb feladni, hogy azokat a kívánt időre pontosan leszállíthassam.

A megrendelt 12 drb zsebkendő munkában van, ha sürgösen szükség van rá, postán ellenkező esetben mikor bemegyek személyesen beviszem.

Árak per drb.

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	210.	209.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	80.-	70.-

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

19.
Bicsad 14. febr. 1928
Judetul Treiscăune
Neue Buchhandlung
R. Săsesc

Legnagyobb csodálatomra f. év január hó 12-én kelt levelemet, melyben január hó 7-én már esedékessé vált számla összegét, 1.086 Lei 60 banit mai napig sem egyenlítette ki, felkérem annak 8 napon belüli kiegyenlítésére, hogy ne legyek kénytelen bírói útra lépni.

Tisztelettel,
Sovánka István

20.
Ajánlott
Bicsad 1928 márc. 28.
Judeţul Treiscăune
Tek[intetes].
Pleschinger Gyula úrnak
Gheorgheni

[16] Más kéz írása, Császár István levele.

Miután múlt évben rendeléseket nem küldött, s mint tapasztaltam az eladásokkal nem is törödött, s ezzel tetemes kárt okozott ez évben, nem kivánom, hogy áruim eladásával továbbra is foglalkozzon, s így 1927 június 18-án kelt megbízásomat ezennel visszavonom.

Egyúttal tudomására hozom, hogy az Ön által eladott és 1927 december hó 8-án a Neue Buchhandlungnak leszállított árukért, nevezett a(z) 1086 Lei 50 bani tartozását többszöri felszólítás dacára sem fizette ki, mely összegért megbízásom szerint Ön is felelős.

Kérem tehát az ügyet rendezni, külömben ügyvédnek adom át.

A Neue Buchandlung fizetése után az elszámolást Önnel is rendezni fogom.

tisztelettel,
Sovánka István

21.
Bicsad 1928 márc. 28
Judeţul Treiscaune
Tek[intetes].
Szabó József úrnak
Borsek

Tisztelettel értesítem, hogy ez évben Pleschinger Gyula úr nem fog áruim eladásával foglalkozni, s így amennyiben árura van szüksége kérem ez iránt directe hozzám fordulni.

Árak és feltételek a múlt éviek. Tekintettel a Saison közelettére kérem b[ecses] rendelését, hogy azt kellő időben leszállíthassam már most feladni.

Kívánatára megtekintés végett, fényképet küldök.

Teljes tisztelettel,
Sovánka István

22.
Bicsad 1928 márc. 28
·/·Judeţul Treiscăune·/·
Herrn
Willy Meller
Bucaresti
Str Popa Nau №

Ihre W[isit]. Karte von 26 marc laufende[s] jahr habe ich erhalten. Leider Ich kan[n] nicht gut Rumänisch, daher weis[s] Ich nicht genau um was es sich handelt, bitte mir deutsch mitzütheilen.

Hochachtungsvohl
Stefan Sovánka

23.
Bicsad 1928 jún. 12.
Judeţul Treiscăune
Tekintetes
Messinger Mor úrnak
Timişoara

F. hó 4-én kelt b[ecses] soraira válaszolva tisztelettel értesítem, hogy nekem nincs gyáram csak egy játékáru műhelyem melyben elsőrendű gyermekjátékok készülnek fából.

Ezt azért hozom b[ecses] tudomására, hogy a gyártott menynyiségről is tájékozást nyerjen, és ez idő szerint karácsonyig még circa 60.000–80.000 Lei értékű áru gyártását fogadhatom el, ha ez Önnek megfelel, hajlandó vagyok képviseletet adni a megjelölt helyekre úgy, hogy Önnek megadom az alapárakat s (a)mennyivel magassabban eladja ez Önt illeti meg. Az eladott áru értékéért pedig Ön garanciát vállal.

B[ecses]. válaszát mielőbb kérem
Teljes tisztelettel,
Sovánka István

24.
Bicsad Oltului VIII/23. 928
Judetul Treiscăune
Herrn
Alberg & Nadler
Bucaresti
Str. Selari 10.

Infolge an meinen Sohn Rudolf gerichtete postkarte, sende ich Ihnen 120 Stűck Flattervogeln per stück 7 Lei. Da die muster an Her[r]n Ehrler ebenfal[l]s von mir waren.

Bitte die betrag postvendend am meine adresse hierher senden züwollen.

120 Stück a 7 Lei		840.-
embalage und post		60.-
	Lei	900.-

Wenn manche vogel nicht flattern sol[l]ten so bitte den schwanz ausenandern bi[e]gen.

Bitte gleichzeitig mir angeben zu wollen wasfűr artikel si[e] benöthigen ewentuel[l] Ihre eigene muster mir zusenden.

Achtungsvohl.
Stefan Sovánka

25.
Bicsad Oltului 1929 I/9.
Tek[intetes].
Eckstein úrnak
Gara Lupeni

Brassói Lapok f. év 6. számában hirdetett eladásra vonatkozó hirdetésére tisztelettel értesítem, hogy hajlandó volnék Önt a műhelyemben fából készült gyermekjátékok eladásával megbízni, melyek elsőrendű kivitelben készülnek.

Kérem szíves értesítését feltételeiről.

Megjegyezni kívánom, hogy csakis príma vevőknek adhatna el és minden eladásnál Ön is felelős lenne az eladott áru összegéért.

Teljes tisztelettel
Sovánka István

26.
Sepsibükszád 1929 II/4.

„Brassói Lapok" Tekintetes kiadóhiv[atala].
Brassó

Tisztelettel kérem a lenti apróhirdetést b[ecses] lapukban közzétenni.

Előfizetési díjat február hóra mai postával elküldtem.

Teljes tisztelettel,
Császár István

Kereskedők közöljék czímüket árjegyzék küldése czéljából.

Gyermekjáték Műhelylyel
Bicsad Oltului

27.
Bicsad Oltului 1929 III/4.
J. Crăciun
Campina

Beigelegt sende ich fotographie von Ostern artikeln, und ersuche ich höfl[ichst]
wen[n] Sie bedarf haben die bestellung noch rechtzeitig aufgeben züwollen.
Preise Netto hier ab ohne embalage ohne % -

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	209.	210.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	70.-	80.-

Hochachtungsvorhl
Stefan Sovanka

28.
Bicsadul Oltului 929 III/4.

Libraria Herjenescú
Ploest.

Beigelegt sende ich fotographie von Ostern artikeln, und ersüche ich höfl[ichst].
wen[n] Sie bedarf haben die bestellung nach rechtzeitig aúfgeben züwollen.
Preise netto hier ab ohne embalage ohne %.

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	209.	210.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	70.-	80.-

Hochanhtungswohl
Stefan Sovanka

29.
Bicsadul Oltului 929 III/4.
Susana comerciantul jucaria
Ploest.

Beigelegt sende ich fotographien von Ostern artikeln, und ersuche ich höfl[ichst]. wen[n] Sie bedarf haben die bestellung nach rechtzeitig aufgeben züwollen.
Preise Netto hier ab ohne embalage ohne %.

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	209.	210.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	70.-	80.-

Hochachtungswohl
Stefan Sovanka

30.
Bicsad Oltului 929 III/4.
Herrn
Filip Lindenberg
Bucaresti
Str. Smardan 12.

Beigelegt sende ich fotographie von Ostern artikeln, und ersuche ich höfl[ichst]. wen[n] Sie bedarf haben die bestellung nach rechtzeitig aufgeben züwollen.
Preise Netto hier ab ohne embalage ohne %.

No.	206.	213.	215.	214.	207.	208.	209.	210.
Lei.	50.-	60.-	60.-	75.-	40.-	50.-	70.-	80.-

Hochachtungswohl
Stefan Sovanka

31.[17]
Kis kapuk színezése

I.
Test barna
kapu alja natúr
dutz sárga
tető hárs natúr

II.
Test barna
kapu alja zöld
dutz zöld
tető sárga

III.
Test natúr
Kapu alya sárga alja 4 cm
dutz sárga oszlop 17 cm dutz 22cm széles
tető zöld 14 sor tág

nagy kapuk között 50 cm 120 cm
deszka széles 8 cm vastag 9 cm

I.
tető szürke
dutz sárga
kapu alya sárga

II.
tető sárga
dutz szürke
kapu alja szürke

Barabás Hajnalka – Sepsiszentgyörgy; hajnalba@yahoo.com

[17] Az utolsó levelet követően több kitépett lap maradványa figyelhető meg a füzetben, majd a kapurészletek itt közölt rajza és a részletek színezésének leírása következik.

Irodalom

BUNTA Magda – KATONA Imre
1983 *Az erdélyi üvegművesség a századfordulóig*, Bukarest.
CSEREY Zoltán
1994 Üveggyártás Háromszéken a 17–20. században, in: *Manufaktúrák Magyarországon*, II (*Industria et Societas* 1.; szerk. Németh Györgyi), Miskolc.
2008 Százötven éve született Sovánka István. Az üvegművész emlékére, *Háromszék*, 2008. december 17.
SZENTÁGOTAI Árpád
[1951] *A sepsibükszádi üveggyár története* (kézirat, gépelt másolati példány Sovánka Hajnal tulajdonában).
VARGA Vera
1988 Az irizáló üveg, *Művészet,* 1988/4, 20–25.
2002 *Az üveg jelentése. A 19–20. századi üvegművészet ábrázolások, allegoriák, szimbólumok tükrében.* Budapest.

Un artist glăjerar şi producător de jucării de lemn la Bicsad (jud. Treiscaune)

(Rezumat)

István János Sovánka s-a născut la 26 decembreie 1858, la Liptovský Mikuláš (azi: Slovacia) şi a decedat la vârsta de 86 de ani, la Bicsad (azi jud. Covasna), la 23 februarie 1944. În perioada 1875-1880 şi-a efectuat studiile în Şcoala de sculptură de la Uhrovec, unde a fost coleg de clasă cu János Fadrusz. După terminarea studiilor s-a angajat într-o intreprindere din localitate, unde sculpta bastoane şi pipe de lemn la comandă. De aici în anul 1881 s-a angajat ca desenator la glăjăria din Uhrovec, devenind ulterior proiectantul uzinei. Pe 7 iunie se căsătoreşte cu Hermina Holkó. Din această căsătorie se nasc opt copii dintre care patru au murit la scurt timp după naştere.

Uhrovec a fost cea mai dezvoltată şi mai bine dotată dintre toate glăjăriile din regiune. Aici Sovánka a avut toate condițiile pentru realizarea unor produse de sticlă la nivel european. În 1893 a participat ca sculptor la concursul pentru statuia lui Matia Corvinul, de la Cluj, dar acesta a fost câştigat de către János Fadrusz. Eşecul l-a făcut să se consacre pe deplin sticlăriei, ajungând să realizeze piese de nivel excepțional. Prima lucrare care i-a adus consacrarea artistică a fost o cristelniță din sticlă, de aproape 2 metri, pe care au fost gravate scene biblice. Piesa a fost prezentată la Expoziția Milenară de la Budapesta, din anul 1896. După glăjăria de la Uhrovec, Sovánka va lucra din 1904 trei ani la glăjăria din Utekáč, după ce se va stabili la Bicsad.

Rezultatele sale excepționale se explică atât prin folosirea unor metode noi (ex. sticlă stratificată, irizantă), cât şi prin realizarea unor forme variate şi personalizate. Operele sale au combinat stilul istorizant şi cel Art Nouveau cu elemente de natură romantică, având uneori şi o tentă populară. Creația sa artistică se leagă de fabrica Schreiber şi atelierul Giegl, folosind tehnica de stratificare a meşterului Emille Gallé (1846-1904) şi cea cu straturi irizante a lui Louis Comfort Tiffany (1848-1933).

La începutul secolului al XX-lea a participat la cele mai importante expoziții naționale şi internaționale. Lucrările prezentate la Expoziția Universală din 1902 de la Torino i-au adus Diplomă de Merit. A fost decorat cu medalie de aur la Expoziția Universală din 1904 de la St. Louis. La sfârşitul aceluiaşi an, a participat la Expoziția de Crăciun de la Budapesta, cu vase de sticlă irizantă. În 1906, la expoziția de la Milano a primit de asemenea medalie de aur.

Perioada de glorie a activității artistice a lui Sovánka se încheie în anul 1907, când se mută în Treiscaune, devenind directorul artistic al glăjăriei de la Bicsad. Totuşi, producția sticlei de la Bicsad are o istorie de două secole. Activitatea glăjăriei a fost întreruptă de incendiul din 1885, iar în 1898 producția a fost oprită temporar datorită scumpirii materiei prime, cât şi datorită pierderii pieței de desfacere în favoarea sticlei fabricate în Austria şi Boemia. Ultima perioadă de înflorire a glăjăriei de la Bicsad a avut loc în perioada 1907-1914, marcată de activitatea lui István Sovánka, István Császár, ginerele acestuia, şi Géza Albertini. Producția era coordonată de inginerul József Lénárt, specialiştii fiind chimistul Ambrus Bolvári, gravorul Lajos Schmit şi Sovánka care răspundea de creație şi decorare. După închiderea glăjăriei Sovánka îşi continuă viața artistică la Bicsad: pictează, desenează, sculptează şi fotografiază, trăieşte din producția de jucării. Acestea din urmă au fost realizate din lemn şi comercializate la Arad, Bucureşti, Sighişoara, Cluj, Tg-Mureş, Câmpina, Ploieşti, Borsec şi Miercurea-Ciuc.

A glass manufacturer from Upper Hungary in Sepsibükszád, Háromszék County (Bicsad, Treiscaune County)

(Abstract)

István János Sovánka was born in 1858 in Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš, present-day Slovakia) and died in 1944 in Sepsibükszád (Bixad, Romania). Between 1875 and 1880 he was a student of a wood-carving school in Zayugróc (Uhrovec, present-day Slovakia), later he turned to glass art and became designer of the glass manufacture in Zayugróc. As Zayugróc was the most developed glass manufacture in that region, Sovánka had the opportunity to produce high-class glassware, in line with the European standards. His first success was brought by a more than 2-metre-high baptismal font exhibited during the Millennium Exhibition in Budapest in 1896. Sovánka was not only successful in applying new techniques in glass art (e. g. multi-layered glass) but also in introducing varied and unique forms. His activity and artistic conception can be related to the work of the French Art Nouveau artist, Emile Gallé. The latter's influence can be traced in Sovánka's practice of etching multi-layered glasses. Beginning with the turn of the century, Sovánka took part in major exhibitions at home and abroad, his works thus being widely recognized. The first part of his glorious artistic career came to an end in 1907 when he moved to Sepsibükszád to become the leading artist of the glass manufacture there. That glass manufacture (was shut down) stopped his activity in 1914, after that time Sovánka made wooden games for children.

1. ábra Sovánka István öregkori portréja – Kádár Tibor festménye (1936)

2. ábra Sovánka Istvánt ábrázoló fotó

3. ábra Sovánka István készítette befejezetlen zöld váza (SZNM, l. sz. 747.)

4. ábra Sovánka István készítette befejezetlen libás, szignált váza (SZNM, l. sz. 753.)

5. ábra Bükszádon készült papírnehezékek – dr. Péter Zoltánné tulajdona

6. ábra Sovánka István készítette pipacsos, íriszes váza (SZNM, l. sz. 759.)

7. **ábra** Sovánka István készítette repesztett felületű, szivárványos váza – a leszármazottak tulajdona

8. ábra Sovánka István réteges, maratott, szignált vázái – a leszármazottak tulajdona

9. ábra Sovánka István készítette zománcfestéses csillár – a leszármazottak tulajdona

10. ábra Sovánka István készítette zománcfestéses lámpa – a leszármazottak tulajdona

11. ábra Sovánka István készítette zománcfestéses váza (SZNM, l. sz. 751.)

12. ábra Sovánka István szálhúzásos tejes kancsója – a leszármazottak tulajdona

13. ábra Sovánka István: Női akt egérrel (gipsz) – a leszármazottak tulajdona

14. ábra Sovánka István: Táncoló páros (fa) – a leszármazottak tulajdona

15. ábra Sovánka István: Akt galambokkal (fa) – a leszármazottak tulajdona

16. ábra Sovánka István: Akt galambokkal (vázlatrajz 1.) – a leszármazottak tulajdona

17. ábra Sovánka István: Akt galambokkal (vázlatrajz 2.) – a leszármazottak tulajdona

18. ábra Sovánka István: Pipacsok (vázlatrajz, ceruza)
– a leszármazottak tulajdona

19. ábra Sovánka István: Pipacsok (vázlatrajz, ceruza, vízfesték)
– a leszármazottak tulajdona

20. ábra Xavier della Gatta: Süketék jelbeszéde (1818)
– Sovánka István másolata, a leszármazottak tulajdona

21. ábra Xavier della Gatta: Spagettievők (1818)
– Sovánka István másolata, a leszármazottak tulajdona

22. ábra Sovánka István: Vihar (1908)
– a leszármazottak tulajdona

23. ábra Sovánka István: Hegedülő lányka (1915)
– a leszármazottak tulajdona

24. ábra Sovánka István: Tavasz
– a leszármazottak tulajdona

25. ábra A bükszádi üvegcsűr – Gere István fotója (1898)
a SZNM fotótékájából, l. sz. 1188-K/8130

26. ábra A sepsibükszádi üvegcsűr a századfordulón
– ismeretlen fotós

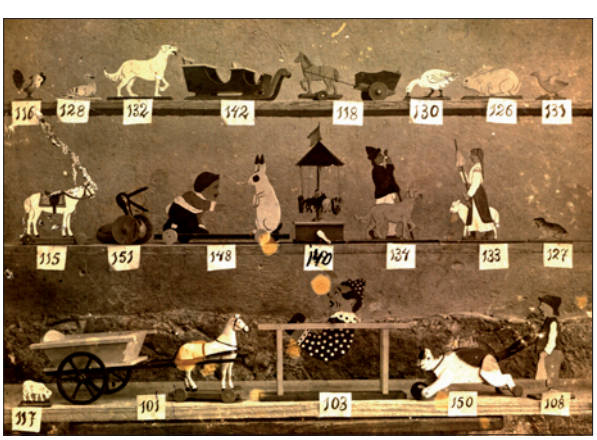

27. ábra Sovánka számozott mozgó játékait ábrázoló, eredeti
Sovánka-felvételről készült másolat

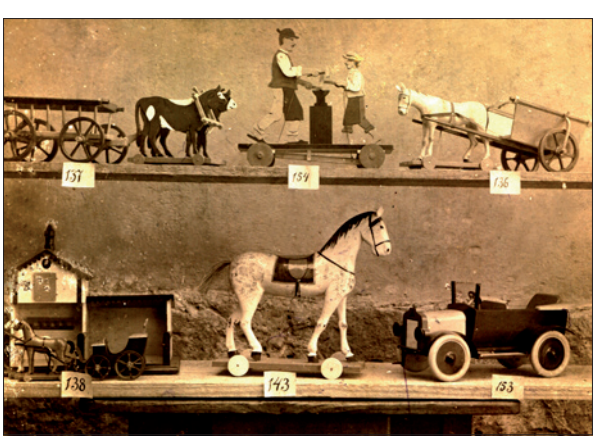

28. ábra Sovánka számozott mozgó játékait ábrázoló, eredeti
Sovánka-felvételről készült másolat

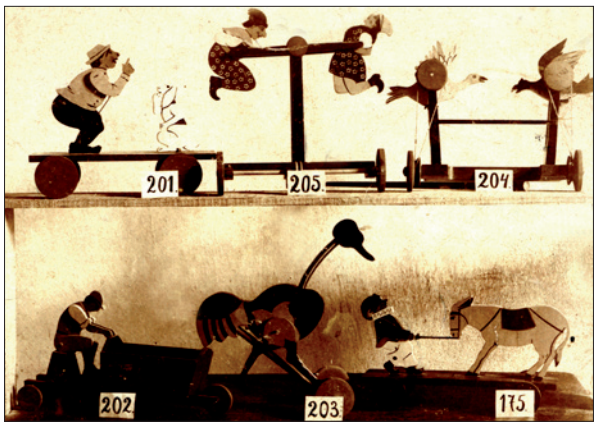

29. ábra Sovánka számozott mozgó játékait ábrázoló, eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

30. ábra Sovánka vázlatfüzete – a leszármazottak tulajdona

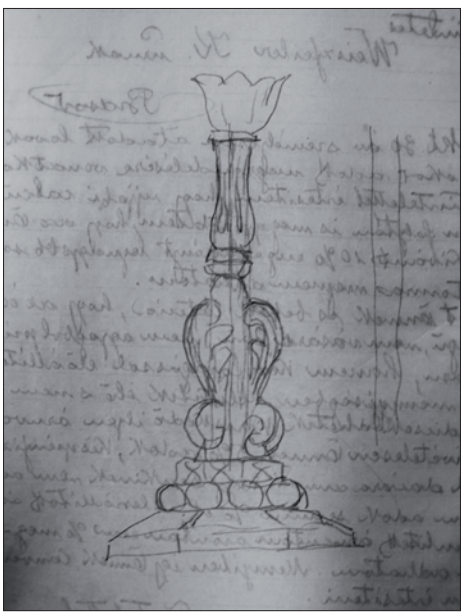

31. ábra Gyertyatartó tervrajz a vázlatfüzetből 1.

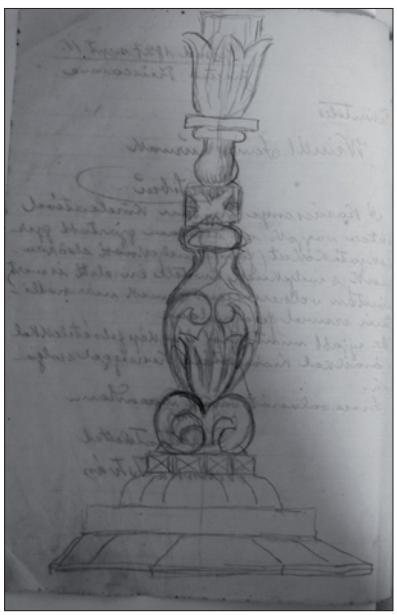

32. ábra Gyertyatartó tervrajz a vázlatfüzetből 2.

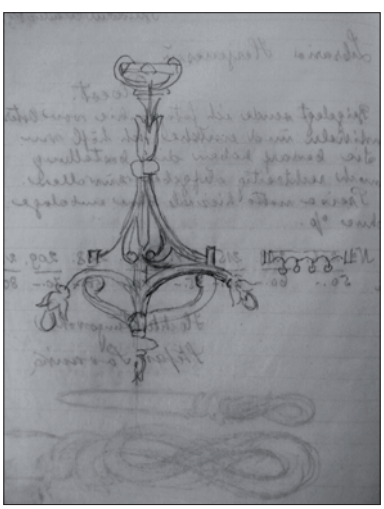

33. ábra Kandeláber tervrajza a vázlatfüzetből

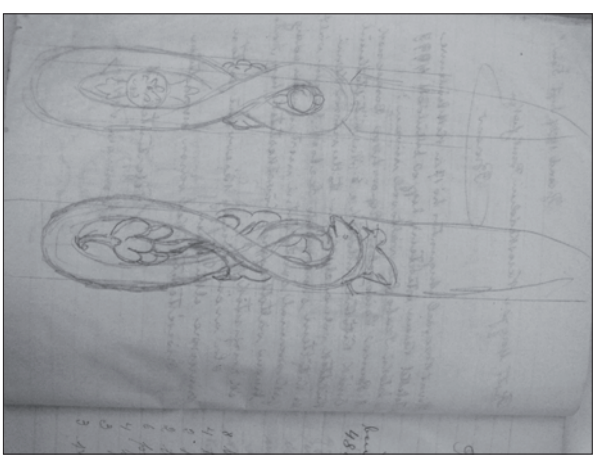

34. ábra Levélvágó vázlatrajza 1.

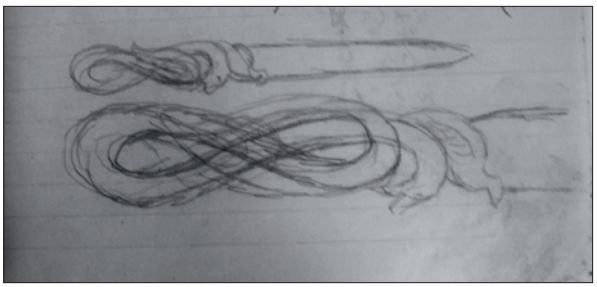

35. ábra Levélvágó vázlatrajza 2.

36. ábra Sovánka István levélvágó faragványa

37. ábra Sovánka által faragott íróasztal
– Török Áron tulajdona, ma letétben a SZNM-ban

38. ábra A bükszádi üvegcsűrben
készült lencsék

39. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus
– eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

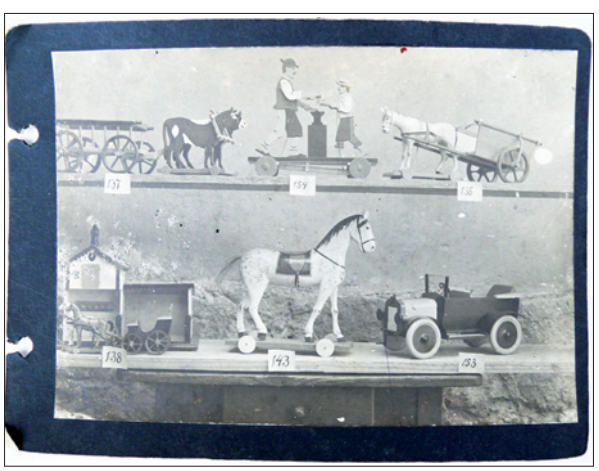

40. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus
– eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

41. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus – eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

42. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus – eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

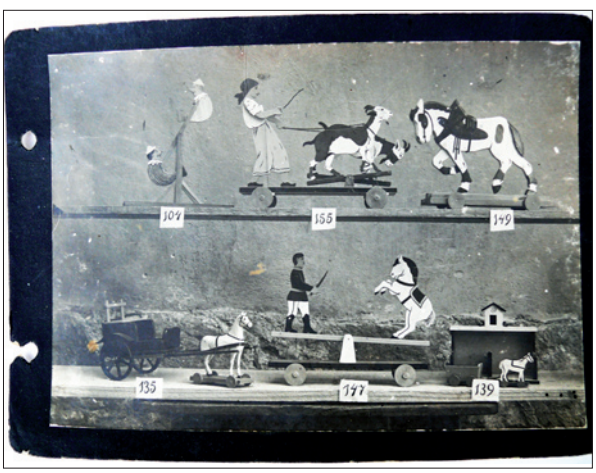

43. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus – eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

44. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus – eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

45. ábra Sovánka mozgó játékait ábrázoló tárgykatalógus – eredeti Sovánka-felvételről készült másolat

46. ábra A bükszádi üveggyár helye ma, a katolikus templom tornyából (2008, saját felvétel)

47. ábra Az üveggyár egyetlen ma is álló épülete, az irodaház, ma lakóház (2008, saját felvétel)

48. ábra Bükszád látképe ma a temetőből (2008, saját felvétel)

49. ábra Bükszádi ásványvizes palack

50. ábra Bükszádi, áttetsző masszából készült hólyagos butykos

51. ábra Zománcfestéses talpas pohár

52. ábra Virágos zománcfestéses és homokfúvásos talpas pohár (SZNM, l.sz. 733.)

53. ábra Petróleumlámpa áttetsző, színtelen üvegből

54. ábra Petróleumlámpa áttetsző, kék színű üvegből

55. ábra Kobaltkék színű cukortartó

56. ábra 1914-ben feliratozott, mellzsebbe való butykos

57. ábra Síküvegek Sovánka hagyatékából – az ODOL fogkrém reklámüvege

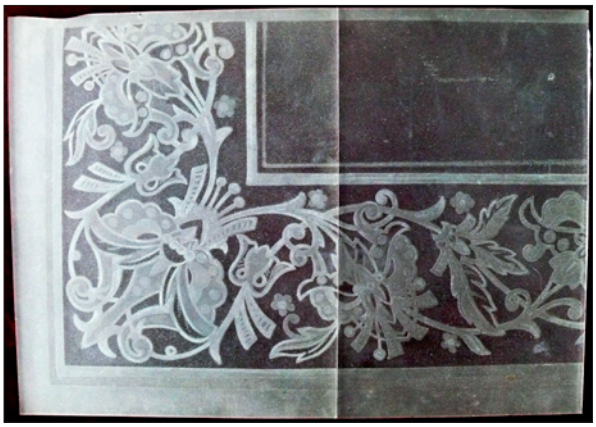

58. ábra Síküvegek Sovánka hagyatékából – töredék

59. ábra Síküvegek Sovánka hagyatékából – maratás előtti fázis, befejezetlen

60. ábra Házaló üveges – Xavier della Gatta nyomán (1818)

61. ábra Sovánka István síremléke Sepsibükszádon (2008, saját felvétel)

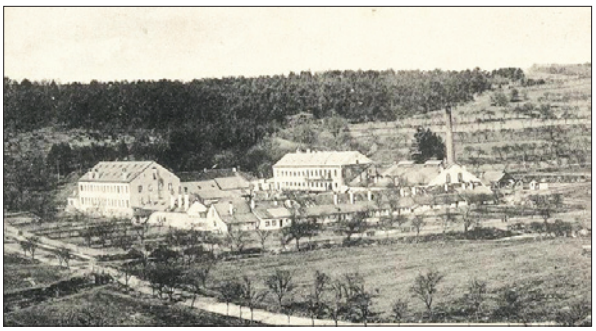

62. ábra Zayugróc látképe az üveggyárral – korabeli képeslap

63. ábra Sovánka felesége, Hermina, és két lányuk

64. ábra Stefánia a festőállvány előtt

65. ábra A két lánytestvér: Hermina és Stefánia

66. ábra Sovánka nagyobbik fia, Károly

67. ábra Sovánka István családjával

68. ábra Sovánka István: A gyógyító (vászon, olaj) – a leszármazottak tulajdona

69. ábra Sovánka István: Hölgyek a szalonban (vászon, olaj) – a leszármazottak tulajdona

70. ábra Sovánka István: Imádkozó (vászon, olaj) – a leszármazottak tulajdona

71. ábra Sovánka István: Vízesés (vászon, olaj) – a leszármazottak tulajdona

72. ábra Császár István és felesége, Stefánia

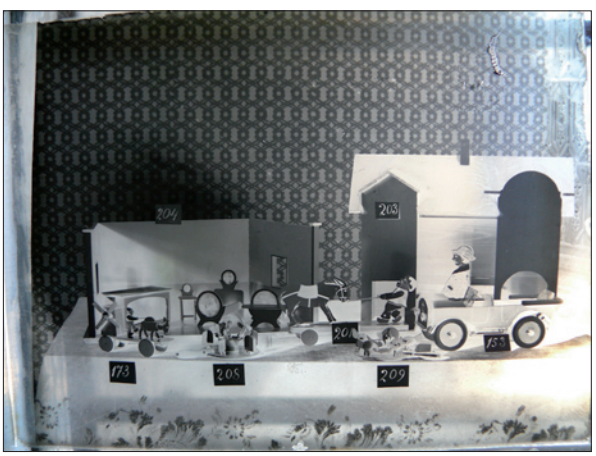

73. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

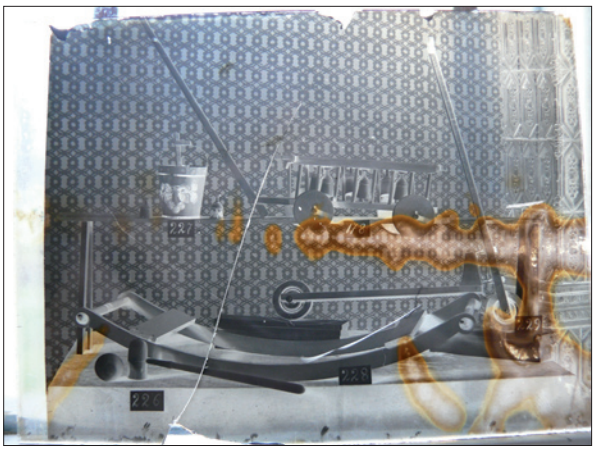

74. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

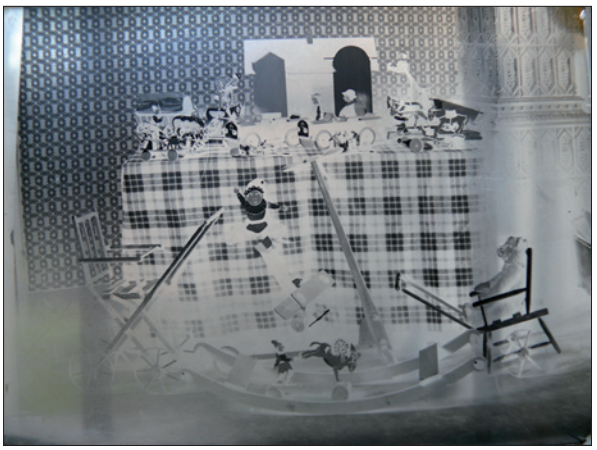

75. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

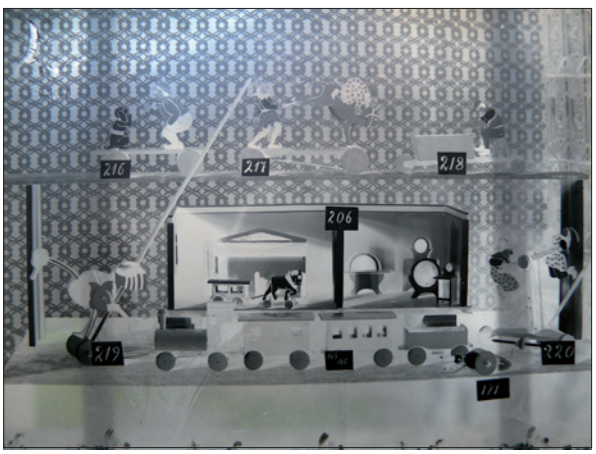

76. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

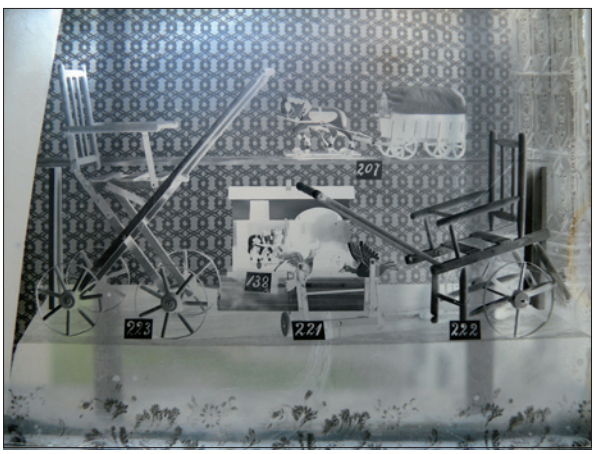

77. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

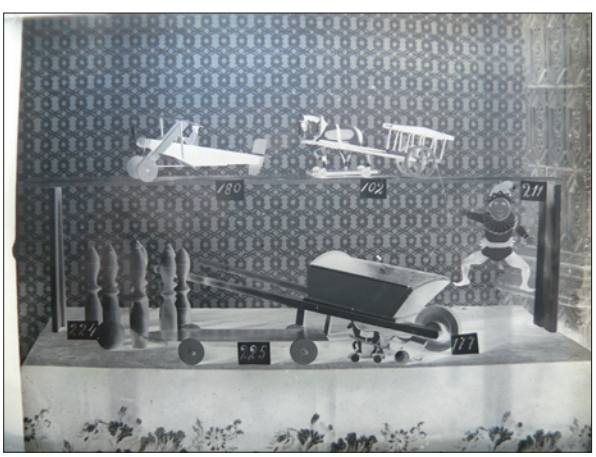

78. ábra Sovánka játékai üveglemezeken

79. ábra Sovánka-játék: Bohóc

80. ábra Sovánka-játék: Libáit terelő lányka
(Szeles József rekonstrukciója)

82. ábra Rudolf és második felesége

81. ábra Sovánka öregkori portréja

83. ábra Császár István „söröspohara"
(SZNM, l. sz. 752)

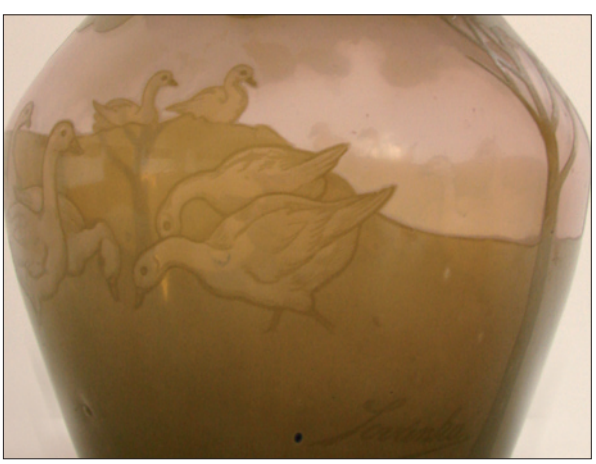

84. ábra Sovánka libás, befejezetlen, szignált vázája (részlet)
(SZNM, l. sz. 753.)

85. ábra Eredeti Sovánka-játék: guruló fekete paripa – a leszármazottak tulajdona

86. ábra Sovánka vázlatrajza: almacsokor – a leszármazottak tulajdona

87. ábra Sovánka vázlatrajza: állatok – a leszármazottak tulajdona

88. ábra Sovánka vázlatrajza: szives, magyaros dísz – a leszármazottak tulajdona

89. ábra Síküveg terve 1. – a leszármazottak tulajdona

90. ábra Síküveg terve 2. – a leszármazottak tulajdona

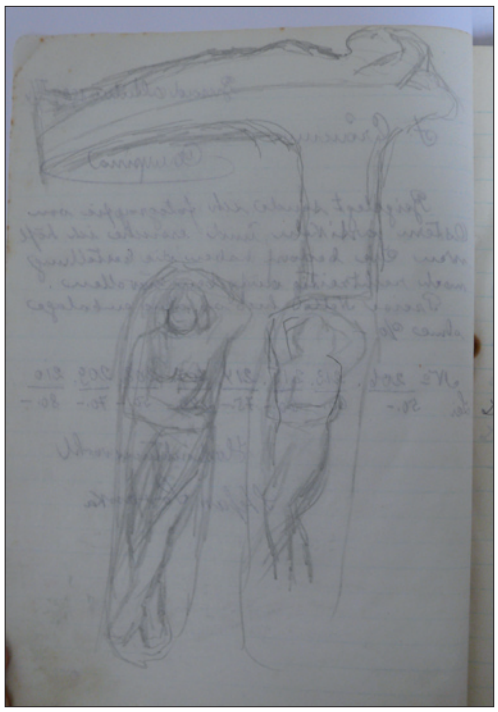

91. ábra Sétabot tervrajza Sovánka vázlatfüzetéből

92. ábra Ceruzarajz vázlatfüzetéből: ágaskodó kecske

93. ábra Ceruzarajz vázlatfüzetéből: ülő női alak 1.

94. ábra Ceruzarajz vázlatfüzetéből: ülő női alak 2.